

МИЛОРАД ПАВИЋ

ХАЗАРСКИ
ЕЧНИК

Садржај

ПРЕДГОВОР АУТОРА АНДРОГИНОМ ИЗДАЊУ ХАЗАРСКОГ РЕЧНИКА	13
ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ	17
1. Историјат Хазарског речника	17
2. Склоп речника	22
3. Начин коришћења речника	24
4. Сачувани одломци из предговора уништеном издању речника из 1691. године (у преводу с латинског)	26
РЕЧНИЦИ	
ЦРВЕНА КЊИГА (Хришћански извори о хазарском питању)	29
ЗЕЛЕНА КЊИГА (Исламски извори о хазарском питању)	105
ЖУТА КЊИГА (Хебрејски извори о хазарском питању)	165
APPENDIX I Отац Теоктист Никољски као приређивач првог издања <i>Хазарског речника</i>	240
<i>Казивање о Адаму, браћу Христјовом</i>	250
APPENDIX II Извод из судског записника са исказима сведока у случају убиства др Абу-Кабира Муавије	258
ЗАВРШНА НАПОМЕНА АУТОРА	264
ПОПИС ОДРЕДНИЦА	266

Предговор аутора андрогинном издању Хазарског речника

По мом осећању уметности се деле на „реверзибилне” и „нереверзибилне”. Постоје уметности које кориснику (реципијенту) омогућују да делу приђе са различитих страна, или да га чак обиђе и осмотри мењајући смер разгледања по сопственом нахођењу, као што је случај са архитектуром, скулптуром, или сликарством, који су реверзибилни. Постоје такође оне друге, неререверзибилне уметности, као што су музика или књижевност, које личе на једносмерне улице, по којима се све креће од почетка ка крају, од рођења ка смрти. Ја сам одавно желео да књижевност, која је неререверзибилна уметност, начиним реверзибилном. Отуда моји романи немају почетак и крај у класичном значењу речи. Они су саздани у нелинеарном писму (*nonlinear narratives*).

На пример, има структуру лексикона: то је „роман-лексикон у 100 000 речи” и у зависности од азбуке на различитим језицима роман се различито завршава. Оригинална верзија штампана ћирилицом завршава се једним латинским цитатом: „...sed venit ut illa impleam et confirmem, Mattheus.” Мој роман у преводу на грчки завршава се реченицом: „Одмах сам приметио да су у мени три страха а не један.” Јеврејска, шпанска, енглеска и данска верзија завршавају се овако: „Потом би се обратно догађало при повратку читача и Тибон је поправљао превод на основу утисака примљених при том читању у ходу.” Том истом реченицом завршавају се кинеско и корејско издање књиге. Српска верзија штампана латиницом, шведска верзија објављена код „Norstedts”-а, холандска, чешка и немачка верзија завршавају се реченицом: „Тај поглед исписа Коеново име у ваздуху, упали фитиљ и осветли јој пут до куће.” Мађарска верзија завршава

се реченицом: „Он је једноставно хтео да ти скрене пажњу на то каква је твоја природа.” Француска, италијанска и каталонска верзија завршавају се реченицом: „Доиста, хазарски ћуп служи до данас, мада га одавно нема...” Јапанска верзија коју је објавио „Tokyo Zo Gen-sha” завршава се реченицом: „Девојка беше родила брзу кћер – своју смрт; њена лепота била се у тој смрти поделила на сурутку и згрушано млеко, а на дну видела су се једна уста што држе корен трске.”

Када је реч о различитим завршецима једне књиге, треба подсетити да *Хазарски речник* при крају има нешто као споловило. Он се појавио 1984. године у мушкој и у женској верзији, па је читалац могао да бира коју ће верзију узети да чита.

Често су ме питали где је суштина разлике између мушког и женског примерка моје књиге. Ствар је у томе што мушкарац свет доживљава ван себе, у свемиру, а жена свемир носи у себи. Та се разлика огледа и у мушком, односно женском примерку мог романа. Ако хоћете, то је слика распада времена, које се поделило на колективно мушко и индивидуално женско време. То је оно о чему Јасмина Михајловић пише под насловом „Читање и пол”.

Такав, носећи своје многобројне завршетке, свој женски и свој мушки пол, „полуживотиња” (*half an animal*) како за ту књигу рече Anthony Burgess, пропутовао је *Хазарски речник* свет од Европе до обе Америке и назад преко Јапана, Кине и Русије делећи добру и лошу судбину свог писца и мојих других књига (видети: <http://www.khazars.com>).

Најављен у „Paris Match”-у као прва књига XXI века, *Хазарски речник* данас улази у XXI век и еру Водолије само у женској верзији, коју читалац сада држи у руци, а мушка му се даје на увид у овом предговору. Дакле, док је у XX веку књига била двополна врста, у XXI веку постала је хермафродит. Андрогин. Или нешто инцестуозно. У овом новом облику који је наметнула издавачка економија, можемо књигу да замислимо као место где женско време садржи мушко време. Одељак који се у женској верзији романа разликује од мушког, налази се у последњем писму ове књиге после реченице: ***И њружио ми је оних неколико ксероксираних лисћова шио су лежали њред њиме.***

Тај мушки орган књиге, то хазарско дрво које овде улази у женску верзију романа, гласи:

Моїла сам ѿоїеїнуїи ороз у ѿом часу. Бољи нисам моїла има-
їи – у башиї је био један једини сведок – и ѿо деїе. Али, десило
се друїачије. Пружила сам руку и узела їиих неколико узбудљивих
сїраница, које їи ирилажем уз їисмо. Узимајући их умесїо да
їуцам, їледала сам у їе сараценске їрсїе са нокїима ѿоїуїи ле-
шника и мислила на оно дрво које Халеви їомиње у својој књизи
о Хазарима. Мислила сам о їоме да је свако од нас једно їакво
дрво: шїо више расїемо увис ка небу, кроз веїрове и кишу ка Бо-
їу, їим дубље морамо їонираїи корењем кроз блаїо и їодземне
воде ка їаклу. Са їим мислима їрочийїала сам сїранице које ми
је їружио Сарацен зелених очију. Заїањиле су ме и уїиїїала сам с
неверицом др Муавију оїкуда му.

Милорад Павић

Претходне напомене

Уз друго, реконструисано и допуњено издање

Садашњи писац ове књиге уверава читаоца да неће морати да умре ако ју прочита, као што је био случај с његовим претходником, корисником издања *Хазарскої речника* из 1691. године, када је ова књига још имала свог првог списатеља. У вези с тим издањем овде ће морати да се пруже нека образложења, али да то не би предуго трајало лексикограф предлаже читаоцима једну нагодбу. Сешће да пише ове напомене пре вечере, а читалац ће узети да их прочита после обеда. Тако ће глад писца натерати да буде кратак, а ситом читаоцу увод неће изгледати превише дуг.

1. Историјат Хазарског речника

Догађај* обрађен у овом лексикону збио се негде у VIII или IX веку наше ере (или је било више сличних догађаја) и у стручној литератури тај се предмет обично назива „хазарском полемиком”[▽]. Хазари[▽] су независно и моћно племе, ратнички и номадски народ који је у неизвесна времена дошао са Истока, гоњен некаквом врелом тишином, и у раздобљу од VII до X века насељавао копно између два мора. Каспијског и Црног. Зна се да су ветрови који су их догнали били ветрови мужјаци, који никад не носе кишу – ветрови

---

* Преглед литературе о Хазарима објављен је у Њујорку (*The Khazars, a bibliography*, 1939); о историји Хазара у два маха је давао монографије један Рус, М. И. Артамонов (Лењинград 1936. и 1962), а историју јеврејских Хазара публиковао је у Принстону 1954. године D. M. Dunlop.

на којима расте трава и они је носе преко неба као браде. Један позни словенски митолошки извор помиње Козије море, што би се могло схватити као да је неко море имало назив Хазарског мора, јер су Словени Хазаре звали Козарима. Зна се такође да су Хазари између два мора основали моћно царство проповедајући нама данас непознату вероисповест. Хазарске жене су после смрти мужева погинулих у рату добијале по јастук за чување суза које ће пролити за ратницима. Хазари су се објавили историји ушавши у ратове с Арапима, и склопивши савез са византијским царем Хераклијем 627. године, али је њихово порекло остало непознато, као што су ишчезли и сви трагови који би говорили под којим именом и народом Хазаре треба данас тражити. За њима је остало једно гробље на Дунаву, за које се не зна је ли збиља хазарско, и једна гомила кључева који су уместо дршке носили сребрни или златни тророги перпер, па Даубманус^а узима да су их лили Хазари. Са историјске позорнице Хазари су нестали заједно са својом државом пошто се одиграла ствар о којој ће овде бити највише речи – пошто су преобраћени из своје првобитне и нама данас непознате вере у једну (опет се не зна коју) од три познате вероисповести онога и овога времена – хебрејску, исламску или хришћанску. Убрзо после преобраћења, наиме, уследио је распад хазарског царства. Један од руских војсковођа X века, кнез Свјатослав, не силазећи с коња појео је хазарско царство као јабуку. Хазарску престоницу на ушћу Волге у Каспијско море Руси су разорили 943. године не спавајући осам ноћи, а између 965. и 970. уништили су хазарску државу. Очевици бележе да сенке кућа хазарске престонице још дуго нису хтеле да се сруше пошто су саме зграде већ давно биле уништене. Стајале су на ветру и у води Волге. Према једној руској хроници из XII века Олег се већ године 1083. називао архонтом Хазарије, али у то време, дакле у XII столећу, на подручју негдашње хазарске државе већ се налазио други народ – Кумани. Материјални остаци хазарске културе веома су оскудни. Никакви натписи, јавни или приватни, нису откривени, нема трага хазарским књигама које помиње Халеви^а, ни трага њиховом језику, иако Ћирило[†] бележи да су исповедали веру на хазарском. Једина јавна зграда откопана у Сувару, на негдашњем хазарском подручју, по свој прилици није хазарска, него бугарска. Ништа особито није нађено ни приликом истраживања на месту

Саркила, чак ни трагови тамошњег утврђења, о којем знамо да су га за хазарске потребе подигли Византинци. После пропасти државе, Хазари се једва помињу. У X веку један од мађарских старешина позвао их је да се настане на његовом подручју. Године 1117. дошли су неки Хазари у Кијев кнезу Владимиру Мономаху. У Презбургу се 1309. забрањује католицима склапање брака с Хазарима и папа 1346. потврђује ову одлуку. То је готово све.

Поменути чин преобраћења, који је био одсудан по удес Хазара, текао је на следећи начин. Хазарски владар – каган [▽] – бележе древне хронике, уснио је један сан и затражио три философа са разних страна да му тај сан протумаче. Ствар је била од значаја по хазарску државу утолико што је каган одлучио да са својим народом пређе у веру оног мудраца чије тумачење сна буде најприхватљивије. Неки извори тврде да је кагану тог дана, кад је донео такву одлуку, умрла коса на глави и он је то знао, али га је нешто ипак гонило да настави. Тако се у летњој резиденцији кагановој нађоше један исламски, један јеврејски и један хришћански мисионар, један дервиш, један рабин и један монах. Сваки од њих добио је од кагана на дар по нож израђен од соли и они заподенуше расправу. Становишта три мудраца, њихови сукоби засновани на полазиштима три различите вере, личности и исход „хазарске полемике” изазвали су велику радозналост, силне опречне судове о догађају и његовим последицама, о победницима и побеђенима у тој полемици и током векова посвећиване су им безбројне расправе у хебрејској, хришћанској и исламској средини, па све то траје до данас, када Хазара већ одавно нема. Негде у XVII веку занимање за хазарске ствари изненада је обновљено и непрегледни материјал дотадашњих хазарских студија систематизован је и објављен 1691. године у Бурсији (Прусској). Проучени су примерци тророге номизме, имена са старог прстења, слике са крчага соли, дипломатске преписке, портрети писаца с којих су ишчитани сви наслови књига насликани у позадини, доушнички извештаји, опоруке, гласови црноморских папагаја за које се сматрало да говоре ишчезли хазарски језик, сликани призори музицирања (с којих су дешифровани музички записи уцртани на нотним свескама) и чак једна људска тетовирана кожа, да се не рачуна архивски материјал византијског, хебрејског и арапског порекла. Једном речи, употре-

бљено је све што је машта човека XVII века могла припитомити и ставити у своју службу. И све се то нашло између корица једног речника. Образложење овог интересовања пробуђеног у XVII веку, дакле хиљаду година после догађаја, оставио је један хроничар под нејасним реченицама, које гласе: „Свак од нас своју мисао води пред собом у шетњу као мајмуна на узици. Кад читаш, имаш увек два таква мајмуна: једног својег и једног туђег. Или, што је још горе, мајмуна и хијену. Па гледај шта ћеш коме дати да једе. Јер, хијена не једе исто што и мајмун..”

Било како му драго, штампар једног пољског речника, Joannes Daubmannus[†] (или неки наследник под његовим именом), помнута 1691. године објавио је свод извора о хазарском питању у једином облику подесном да обухвати све то шарено штиво које су они са пером у мињуши, што праве од уста мастионицу, гомилали и губили вековима. Дело је објављено у облику речника о Хазарима под насловом *Lexicon Cosri*. Према једној (хришћанској) верзији, књигу је издавачу издиктирао неки монах по имену Теоктист Никољски^А, пошто је претходно на ратишту између аустријске и турске војске нашао и напамет научио грађу о Хазарима различитог порекла. Тако се Даубманусово издање појавило подељено на три речника: на засебан глосар исламских извора о хазарском питању, на алфаветар грађе црпен из хебрејских списа и предања, док је трећи речник састављен на основу хришћанских вести о хазарском питању. То Даубманусово издање – речник речника о хазарском царству, имало је необичну судбину.

Између 500 примерака овог првог речника о Хазарима Даубманус је отиснуо и један примерак отровном штампарском бојом. Уз овај отровни примерак, затворен позлаћеном бравицом, ишао је и један контролни примерак истог лексикона са сребрном бравом. Инквизиција је 1692. године уништила све примерке Даубманусовог издања и остављени су у оптицају само онај отровни примерак књиге, који је измакао пажњи цензуре, и помоћни примерак са сребрном бравом, који је ишао уз њега. Тако су били изложени смрти непокорни и неверници који су се усуђивали да читају забрањени речник. Ко год би отворио књигу укочио би се убрзо, набоден на сопствено срце као на чиоду. Читалац је, на име, умирао на деветој страни код речи које гласе: *Verbum caro*

tactum est (Реч њосѡаге месо). Контролни примерак је омогућавао да се сазна тренутак када наступа смрт ако је био читан напоредо с отровним. У том контролном примерку била је белешка: *Када се ѡробудитѡе и није вам нишѡа, знајѡе да више нисѡе међу живима*.

Из парница за наслеђе породице Дорфмер, која је живела у XVIII веку, види се да је „златни” (отровни) примерак речника с колена на колено поседован у овој пруској породици: најстарији син добијао је половину књиге, а остала деца по четвртину, или мање, уколико их је било више. Сваком делу књиге одговарали су и остали делови наследства Дорфмер: воћњаци, ливаде, њиве, куће и воде, или марва, па се дуго није смрт људи доводила у везу са читањем књиге. Када једном удари помор у стоку и суша, неко рече укућанима да свака књига, као и свака девојка, може постати Тморина, да њен дух може излазити у свет и кужити и морити оне око себе. Треба зато у браву књиге ставити мали дрвени крст од оних који се девојкама кад постану Тморине ставља на уста, да не би дух излазио и свет и укућане гњечило. Тако учинише и са *Хазарским речником*: преко бравице ставише му као преко уста крст, али невоља се тада разгоропади још више но дотле, почеше се укућани гушити у сну и умирати. Тада одоше свештенику, рекоше како је и он дође, скиде крст са књиге и помор истог дана престаде. Рече им још: пазите убудуће да не ставите крст на браву као ово сада, док дух борави ван књиге. Јер се од крсног страха не сме вратити у књигу, па чини чуда и покорје. Тако је позлаћена бравица закључана и *Хазарски речник* остао је деценијама некоришћен на полици. Ноћу се с те полице чуо необичан шум који је долазио из Даубманусовог речника, а неке дневничке белешке из оног времена начињене у Лавову кажу да је у Даубманусов лексикон био уграђен пешчани сат који је начинио неки Нехама, познавалац *Захара*, вичан да говори и пише у исто време. Тај Нехама је иначе тврдио да је у сопственој руци препознао сугласник *Хе* свог хебрејског језика, а у слову *Ваб* своју мушку душу. Клепсидра коју је уградио у корице књиге била је невидљива, али се у потпуној тишини могло чути за време читања како песак цури. Кад песак престане да цури, требало је књигу окренути и наставити са читањем обрнутим редом, одатле ка почетку и ту се тајни смисао књиге откривао. Друге белешке, међутим, говоре о томе да рабини нису одобравали ову пажњу коју је њихов сународник поклонио *Хазарском речнику* и књи-

га је повремено била изложена нападима учених људи из јеврејске средине. При томе, рабини нису имали примедаба на правоверност хебрејских извора речника, него се нису могли сложити с наводима осталих извора. Најзад, треба рећи да *Lexicon Cosri* није имао среће ни у Шпанији где је, у маварској исламској средини, „сребрни примерак” осуђен на забрану читања од 800 година и тај рок није истекао, те забрана још траје. Објашњење за овакав поступак може се наћи у чињеници да је у Шпанији у то време још увек било породица пореклом из хазарског царства. Записано је да су ти „последњи Хазари” имали једну необичну навику. Оне с којима би дошли у сукоб, гледали би по сваку цену да наруже и прокуну док ови спавају и пазили су при томе да их не пробуде псовкама и клетвом. Сматрали су, очигледно, да проклињање тако делује јаче, а клетва сустиже брже него док је противник будан.

2. Склоп речника

Како је изгледало Даубманусово издање *Хазарској речника* из 1691. године данас није могућно установити, јер су једини преостали примерци, отровни и сребрни (помоћни) примерак, уништени сваки на своме крају света. Према једном извору, „златни примерак” је уништен на сасвим недостојан начин. Његов последњи власник био је неки старац из породице Дорфмер, чувен по томе што је добру сабљу умео да процени по звуку, као звоно. Он никада није читао књиге и говорио је: „У моје очи светлост полаже своја јаја као муха упљувке у рану. Зна се шта се из тога може излећи...” Старцу су шкодиле масноће и он је крадом од укућана спуштао по лист *Хазарској речника* свакога дана у свој тањир са чорбом да обере мрс и потом бацао умашћену хартију. Тако је пре но што су укућани опазили, потрошио *Lexicon Cosri*. Иста белешка каже да је књига била украшена сликама које старац није хтео користити, јер су квариле укус чорби. Те илустроване странице речника једине су остале сачуване и данас би се можда могле наћи, ако се уопште међу траговима једне стазе може разазнати онај први за којим су пошли остали трагови, стварајући стазу. Неки професор оријенталистике и археологије средњег века, др Исајло

Сук[†], поседовао је, како се верује, примерак или препис *Хазарскої речника*, али се после његове смрти у заоставштини ништа није нашло. Тако су од Даубманусовог издања речника до нас дошли само одломци као што од сна остаје само песак очију.

На основу тих одломака, навођених у списима који полемишу с аутором или ауторима *Хазарскої речника*, поуздано је утврђено (како је већ напоменуто) да је Даубманусово издање било нека врста хазарске енциклопедије, зборник биографија или житија личности које су на било који начин пролетеле, као птица кроз собу, преко неба хазарског царства. *Vitae sanctorum* и других личности које су учествовале у хазарској полемици, у њеном бележењу и проучавању кроз столећа, чиниле су основ књиге и све је било подељено у три дела.

Такав склоп Даубманусовог речника састављеног од хебрејских, исламских и хришћанских извора о преобраћењу Хазара дао је основ и овом другом издању. На њега се лексикограф одлучио, упркос несавладивим тешкоћама произишлим из оскудице изворног штива речника, тек када је прочитао следећу реченицу из хазарског лексикона: „Сан је ђавољи врт и сви снови су давно одсањани на свету. Сада се само размењују са исто тако употребљеном и изанђалом јавом, као што метални новац иде за веровна писма и обратно, из руке у руку...” У таквом свету, или боље рећи у таквој фази тог света, доиста се могла узети поменута обавеза.

При томе треба имати на уму следеће. Издавач овог другог издања *Хазарскої речника* потпуно је свестан да Даубманусов материјал из XVII века није поуздан, да је легендаран у највећој могућој мери, да представља нешто као у сну ручак и држи се у мрежи заблуда различите старине. Па ипак, тај се материјал овде пружа на увид читаоцу, јер овај се речник не бави Хазарима онаквим какве их ми данас видимо, него је само покушај реконструкције Даубманусовог изгубљеног издања. Данашња сазнања о Хазарима су, дакле, коришћена само као неизбежна и неопходна допуна одломцима несачуваног изворника.

Треба такође напоменути да овде из појмљивих разлога није могао бити сачуван редослед и алфabetар Даубманусовог речника, где су коришћена три писма и три језика – грчки, хебрејски и арапски, и где су датуми били дати према три хронологије које вреде у календарима поменуте три средине. Овде су сви датуми прерачу-

нати према једном календару и дат је превод Даубманусове грађе и његових одредница с три језика на један једини, па је јасно да су у изворнику XVII века све речи биле другачије распоређене и да се од језика до језика у сваком од три речника (хебрејском, арапском и грчком) исто име јављало на разним местима, јер у разним азбукама слова не долазе истим редом, књиге се не листају у истом смеру, а главни глумци у позориштима се не појављују са исте стране позорнице. Тако би, уосталом, ова књига изгледала и у сваком новом преводу на било који други језик, јер би се неизбежно материјал овог речника о Хазарима другачије морао груписати у сваком новом језику и у новом писму, те би се натукнице увек јављале на новим местима, а имена добијала увек нову хијерархију. Тако важне одреднице Даубманусовог издања као што су: Св. Ђирило[†], Јуда Халеви[‡], или Јусуф Масуди^с и друге, не долазе овде на истим местима као у првом издању *Хазарској речника*. То свакако представља главни недостатак ове у односу на Даубманусову верзију, јер само онај ко уме правим редом да прочита делове једне књиге, може наново створити свет. Тако се, међутим, поступило пошто Даубманусов алфабетар није могућно реконструисати.

Сви се ти недостаци, међутим, не морају узети као велика штета: читалац који би из редоследа одредница могао да ишчита скривени смисао књиге одавно је ишчезао са земље, јер данашња читалачка публика сматра да је питање маште искључиво у надлежности писца и да је се та ствар уопште не тиче. Поготово када је реч о једном речнику. За таквог читаоца није потребна ни клепсидра у књизи, која упозорава кад треба променити начин читања, јер данашњи читалац начин читања не мења никад.

3. Начин коришћења речника

Упркос свим тешкоћама, ова књига је сачувала неке врлине првобитног, Даубманусовог издања. Она се попут тог издања може читати на безброј начина. То је отворена књига и кад се склопи, може се дописивати: као што има свог негдашњег и садашњег лексикографа, може стећи у будућности нове списатеље, настављаче и дописиваче. Она има одреднице, конкордансе и натукнице као свете књиге или

укрштене речи и сва имена или појмове обележене овде малим знаком крста, полумесеца, Давидове звезде или другим знацима, треба потражити у одговарајућем речнику овог речника да би се нашло по-дروбније обавештење о њима. То јест, речи под знаком:

- † – треба тражити у Црвеној књизи овог речника (хришћански извори о хазарском питању)
- ☩ – треба тражити у Зеленој књизи овог речника (исламски извори о хазарском питању)
- ✡ – треба тражити у Жутој књизи овог речника (хебрејски извори о хазарском питању).

Одреднице обележене знаком[∇] наћи ће се у сва три речника, а оне под знаком[^], у *Appendix*-у I на крају књиге.

Тако читалац може користити књигу како сам нађе за најзгодније. Једни ће, као у сваком другом лексикону, тражити реч или име које их тренутно занима, а други књигу могу схватити као штиво које треба прочитати цело, од почетка до краја, одједном, како би се стекла укупна слика о хазарском питању и личностима, ствари-ма и збивањима у вези с тим. Књига се може листати слева удесно, или здесна улево, како је лексикон објављен у Прусској највећим делом и листан (хебрејски и арапски извори). Три књиге овог речника – жута, црвена и зелена, могу се читати редом који се кориснику прохте: најпре она која се прва отвори приликом расклапања овог речника. Зато су у издању из XVII века књиге по свој прилици биле засебно и коричене, свака за себе, што овде није случај из техничких разлога. *Хазарски речник* може се читати и дијагонално, да би се добио пресек кроз сва три именика – исламски, хришћански и хебрејски. Такав начин употребе речника најцелисходнији је по тројкама: било да се одаберу одреднице са знаком[∇] за које су заинтересована сва три речника, као што је случај с речима *Ашех*, *кајан*, *хазарска йолемика*, или *Хазари*, било да се одаберу три различите личности везане истом улогом у историјату хазарског питања. Тако се могу спојити у целину приликом читања одреднице из три различите књиге овог речника које говоре о учесницима у хазарској полемици (*Санайи*, *Тирило*, *Убн Кора*), о њеним хроничарима (*Бекри*, *Мейшогиде*, *Халеви*), или истраживачима хазарског питања

у XVII веку (*Коен, Масуди, Бранковић*) и у XX веку (*Сук, Муавија, Шулицова*). Наравно да међу овим тројкама не треба сметнути с ума личности које долазе из три пакла, исламског, хебрејског и хришћанског (*Ефросинија Лукаревић, Севастј, Акшани*). Они су преваљили најдужи пут да би дошли до ове књиге.

Али, корисника овог речника не треба да обесхрабре ова подробна упутства. Он може мирне душе да прескочи све ове уводне напомене и да чита као кад једе: читајући, десним оком може да се служи као виљушком, левим оком као ножем, а кости да баца за леђа. И то је довољно. Може му се, додуше, десити да залута и да се изгуби међу речима ове књиге, као што је Масуди, један од писаца овог речника, залутао у туђим сновима и није више никада нашао пут натраг. У том случају не преостаје му ништа друго до да крене од средине на било коју страну, крчећи сопствену стазу. Тада ће се кретати кроз књигу као кроз шуму, од знака до знака, оријентишући се гледањем у звезде, месец и крст. Други пут ће је читати као птица тресигаћа, која лети само четвртком, а може је опет преустројавати и преметати на безброј начина као „мађарску коцку”. Никаква хронологија овде неће бити поштована ни потребна. Тако ће сваки читалац сам склопити своју књигу у целину, као у партији домина или карата, и од овог речника добити као од огледала, онолико колико у њега буде уложио, јер се од истине – како пише на једној страници овог лексикона – и не може добити више но што у њу ставите. Књига се, уосталом, не мора никад прочитати цела, из ње се може узети пола или само део, и на томе се може остати, као што се с речницима најчешће и чини. Што се више тражи, више се добија, па ће овде срећном проналазачу припасти све везе између имена овог речника. Остало је за остале.

4. Сачувани одломци из предговора уништеном издању речника из 1691. године (у преводу с латинског)

1. Писац саветује читаоцу да се не лаћа ове књиге без велике невоље. А и ако је се дотакне, нека то буде оних дана када осети да

му памет и опрез дубље досежу но обично и нека је чита као што хвата „огњица” или ватра „скокуша”, болест која прескаче сваки други дан и тресе само женским данима седмице...

2. Замислите да два човека држе на ласима ухваћену пуму. Ако хоће да приђу један другом, пума ће напасти јер ће се ласа олабавити, и само ако обојица једновремено затежу, она је подједнако удаљена од обојице. Онај ко чита и онај ко пише зато тако тешко долазе један до другог, јер је између њих заједничка мисао ухваћена на узицама које вуку у супротним смеровима. Ако сада упитамо ту пуму, односно мисао, како она гледа на ону двојицу, она би могла рећи да на крају узица они који су за јело држе некога кога не могу појести...

8. Чувај се, сабрате, да се не улагујеш сувише и не додвораваш нападно људима који имају власт у прстену и моћ над фијуком сабље. Око њих је увек највећа гомила таквих што се не улагују драге воље и из уверења, него што морају. А морају јер чувају пчелу на капи или масло под пазухом, ухваћени су у неком недељу, па сада то испаштају и њихова је слобода на узици, а они спремни на све. А то ови одозго, који владају над свима, добро знају и користе. Пази, дакле, да те ни крива ни дужна не уброје међу такве. А то ће ти се десити ако само прионеш сувише хвалити их и улагивати им се у тој удворичкој гомили: сврстаће те међу оне безаконике и злочинце, и држаће да си један од њих с мрљом на оку и да све што радиш не чиниш драге воље и што верујеш него што тако мораш, да би окајао своје недело. А такви се људи с правом не цене и шорају се ногом ко пси, или терају на послове који наликују оним већ почињеним...

9. Што се вас списатеља тиче, мислите увек на следеће: читалац је пеливански коњ којег мораш навићи да га после сваког успешно оствареног задатка чека као награда комад шећера. Ако тај шећер изостане, од задатка нема ништа. Што се пак оцењивача књига и критичара тиче, они су као преварени мужеви: увек последњи дознају новост...

Црвена књига

ХРИШЋАНСКИ
ИЗВОРИ О ХАЗАРСКОМ
ПИТАЊУ

Атех[▽] (IX век) – хазарска принцеза чије је учешће у полемици око хазарског покрштавања било пресудно. Њено име се тумачи као назив за четири стања свести код Хазара[▽]. На сваком капку носила је током ноћи по једно слово исписано попут оних, што се коњима убележавају на капке пред трку. Слова су била из забрањене хазарске азбуке у којој свако писмено убија чим се прочита. Слова су исписивали слепи, а ујутру су пре умивања дворкиње служиле принцезу жмурећи. Тако је она била заштићена од непријатеља док спава. А то је за Хазаре значило време када је човек најнеотпорнији. Атех је била веома лепа и побожна, слова су јој савршено пристајала, а на њеном столу стајало је увек седам врста соли и она је, пре но што би узела комад рибе, умакала прсте увек у другу со. Тако се молила. Каже се за њу да је имала и седам лица, као седам соли. Према једном предању она је свако јутро узимала огледало и седала да слика: један роб или робиња, увек нови или нова, долазили су да позирају. А она је сваког јутра од свог лица стварала ново, дотад невиђено лице. Према другим причама Атех уопште није била лепа, али је своје лице пред огледалом увежбала да узме такав израз и да тако распореди црте да стекне леп облик. Та увежбана лепота изискивала је од ње огроман физички напор и чим би принцеза остала сама и опустила се, њена лепота би се расула као њена со. У сваком случају, један ромејски (византијски) цар назвао је у IX веку „хазарским лицем” чувеног философа и патријарха Фотија, што је могло значити или сродничке односе патријархове са Хазарима или лицемерје.

Према Даубманусу[✱] ниједно није случај. Хазарским лицем називана је особина свих Хазара, па и принцезе Атех, да свакога дана

освану као неко други, под сасвим новим и непознатим лицима, тако да имају муке и с најближим сродницима да се препознају. Путници бележе, опет, да су хазарска лица сва иста и да се никад не мењају и да отуда долази до тешкоће и забуна. Било да је овако или онако, ствар излази на исто и хазарско лице је појам лица које се тешко памти. Тако се може објаснити и легенда према којој је принцеза Атех имала друго лице за сваког учесника у хазарској полемици[▽] на кагановом двору, или да су чак постојале три принцезе Атех – једна за исламског, друга за хришћанског и трећа за хебрејског мисионара и тумача снова. Чињеница је, међутим, да њено присуство на хазарском двору није забележио оновремени хришћански извор писан на грчком и преведен на словенски језик (*Житије Константина Солунског* – Св. Ђирила[†]), али је према *Хазарском речнику* једно време у грчким и словенским монашким круговима постојало нешто као култ принцезе Атех. Тај култ настао је у вези с веровањем да је Атех у полемици поразила хебрејског теолога и примила хришћанство заједно са каганом[▽], за којег се, опет, не зна је ли јој био отац, супруг или брат. Сачуване су у преводу на грчки и две молитве принцезе Атех, које нису никада биле канонизоване, али их Даубманус наводи као *Оченаш* и *Радуј се, Маријо!* хазарске принцезе. Прва од те две молитве гласи:

На нашем броду, мој оче, њосага мили њојуџ мрава: ојрала сам ња јуџрос косом и они њузе њо чистџим кайшаркама и свлаче у свој мравињак зелена једра као слаџке листове лозе; думенџија њокушава да извали крму и уџрџи је на леђа, као њлен од којеџ ће јесџи и живеџи чииџава седмиџа; они најслаџији њоџежу слану уџад и несџају с њом у уџроби наше њловеће куће. Само џи, мој оче, немаџ њраво на њихову врсџу ѓади. У џом њроџдирању дрзине, џеџи, моје срџе, које си ми једини оџаи, њриџада најдрџи део. Ти се храниџ раскомаџаним веџром.

Друга молитва принцезе Атех као да објашњава повест њеног хазарског лица:

Научила сам најамеџ живоџ своје маџке и као неку њозоришну улоџу свако јуџро један час ѓлумим маџчин живоџ њред оѓледалима. То џраје из дана у дан, ѓодинама. То чиним одевена у маџчине хаџине, носеџи њену леџезу и очешџана као она, јер косу сам сѓлела у облику вунене кайе. Глумим је и њред друџима, чак и у њо-

стиљи мої драїої. У шренуцима стїрасїи ја и не йосїојим више, нисам ја неїо она. Јер шїага, шїако је добро їлумим да моја стїрасїи ишчезава, а остїаје само њена. Друїим речима, она ми је унаїред украла све љубавне додире. Али, ја јој не замерам, јер знам да је и она била својевремено оїљачкана на исїи начин од стїране своје маїтере. Ако ме ко сад уїиїа чему шїолико їлуме, одїоворїћу: йокушавам да родим себе још једном, али на дољи начин...

За принцезу Атех се зна да никада није успела да умре.

Ипак, постоји један запис урезан на ножу украшеном ситним рупицама који говори о њеној смрти. То усамљено и не много веродостојно предање преноси Даубманус*, али не као причу како је принцеза Атех стварно умрла него како се то могло десити да је она уопште могла умрети. Као што од вина не седи коса, од навођња ове приче неће бити штете. Она гласи:

Брзо и споро огледало

Једног пролећа принцеза Атех је рекла: – Навикла сам се на своје мисли као на своје хаљине. Имају увек исти обим струка и виђам их свуда, чак и на раскршћима. И што је најгоре, од њих се више не виде раскрснице.

Да је разоноде, послужитељи су донели принцези једнога дана два огледала. Нису се много разликовала од осталих хазарских огледала. Оба су била начињена од углачане соли, али једно је од њих било брзо а друго споро огледало. Што је год оно брзо узимало одсликавајући свет као предујам од будућности, друго, оно споро, враћало је и намиривало дуг првог, јер је у односу на садашњост каснило тачно онолико колико је оно прво журило. Када су пред принцезу Атех изнели огледала, она је још била у постељи и с њених капака нису умивањем била уклоњена слова. У огледалима видела је себе склопљених капака и одмах је умрла. Нестала је између два трена очију или, тачније речено, први пут је прочитала на својим капцима исписана слова која убијају, пошто је у претходном и потоњем тренутку трепнула и огледала су то пренела. Умрла је усмрћена истодобно словима из прошлости и из будућности.

Бранковић Аврам (1651–1689) – један од писаца ове књиге. Најамни дипломата у Једренима и на Порти у Цариграду, војсковођа у аустро-турским ратовима, полихистор и ерудита. Бранковићев ктиторски портрет био је насликан на зиду храма Свете Параскеве у Купинику, наследном добру Бранковића. Ту је био приказан како са сарадницима прислужује на сабљи сазидан храм Свете Петке својој чукунбаби, српској деспотици и светици, преподобној мајци Ангелини.

Извори: Подаци о Авраму Бранковићу расути су по извештајима аустријских обавештајаца, посебно у доставама које је за принца Баденског и генерала Ветеранија састављао један од два Бранковићева писара, Никон Севаст[†]. Нешто места Авраму Бранковићу, свом сроднику, посветио је и гроф Ђорђе Бранковић (1645–1711) у својој влашкој хроници и у својим обимним српским хроникама у деловима који су данас, нажалост, изгубљени. Последње дане Бранковићеве описао је његов слуга и вештак на сабљи Аверкије Скила[†]. Хронологија Бранковићевог живота и деловања најбоље се васпоставља на основу писане исповести коју је пећком патријарху послао из Пољске други писар Аврама Бранковића, Теоктист Никољски^А, и на основу једне житејне иконе с чудима Св. Илије пророка, јер је Бранковић свакој сцени из живота свога светитеља прилагођавао збивања свога живота и бележио о томе податке на полеђини слике.

„Аврам Бранковић је из породице која је с југа прешла у Подунавље после пада српског царства под турску власт” – стоји у поверљивом извештају Никона Севаста бечком двору. „Чланови те породице, захваћени покретом за напуштање подручја под Турцима, иселили су се у XVI веку у Липову и Јенопољски округ. Отада се за ердељске Бранковиће говори да лажу на влашком, да ћуте на грчком, броје на цинцарском, да у цркви поју на руском, да су најмудрији на турском и само кад хоће да убију, проговоре на свом матерњем српском језику. Они су пореклом из западне Херцеговине, из околине Требиња, из места Коренићи које је близу Ластве у Горњим Полицама, па отуда и њихово друго презиме – Коренићи. Од кад су прешли, Бранковићи имају угледно место у Ердељу и већ двеста година најбоље вино у Влашкој, па постоји изрека да им се сузом можеш опити. Као што се истакла војнички у окршајима на граници два века и две државе – угарске и турске, породица Бранковић је на свом новом подручју уз реку Мориш, у Јенопо-

љу, Липови и Панкоти, дала низ истакнутих свештених лица. Мојсеј Бранковић био је као епископ Матеј митрополит јенопољски и орах који је он спуштао у Дунав увек је брже од других ораха стизао у Црно море. Син његов – а стриц грофа Георгија Бранковића – Соломон (као епископ јенопољски назван Сава I) управљао је јенопољском и липовском епархијом не силазећи с коња и пио је искључиво у седлу све док Липова није 1607. узета од Турака. Бранковићи тврде да им је лоза од српских деспота Бранковића, а одакле им је имање, тешко је рећи. Има изрека да у Бранковића кесу иде на јави све што се по цинцарским сновима стекне од Кавале до Земуна. Њихово прстење је ледено као гуја, њихове поседе птица прелетети не може, а народне песме већ их мешају с владарским породицама. Бранковићи су заштитници манастира у Влашкој и на Атосу у Грчкој, они подижу утврде и цркве, као што су оне у Столном Београду, у Купинику или у месту званом Теус. Кнез Зигмунд Ракоци даровао је Бранковићевим рођацима по женској лози насеља, пустаре и племство, а по женској чељади Бранковићи су у сродству са ердељским Секељима, па се један део њиховог имања прилио и отуд у виду мираза. Треба рећи да се у породици Бранковић наследства додељују према боји браде. Сви наследници риђе браде (а њу су наследили по женској линији, јер Бранковићи узимају риђокосе за жене) уступају првенство црнобрадима, чија брада сведочи да су наследници по мушкој крви. Поседи Бранковића домашају сада вредност од близу 27 000 форинти, а годишњи приход с њих цени се на преко хиљаду и по форинти. Ако њихове родовничке таблице и нису најпоузданије, њихово богатство је поуздано и тврдо као земља по којој јашу и преко двеста година понеки златник није уопште напуштао њихове шкриње.

У Цариград Аврам Бранковић је дошао хром, с једном двоструком потпетицом, и овде кружи прича како је осакаћен. Док је Аврам био још дечак од седам година – гласи та прича – упали су Турци једном на поседе његовог оца и пресрели на путу мањи одред дворана с дететом у шетњи. Пратња се пред Турцима разбежала, само је уз Аврама остао један старац који је дугим штапом веома вешто одбијао све нападе коњаника, све док њихов старешина није хитнуо из уста сулицу коју је држао међу зубима, скривену у комаду трске. Старац је пао погођен, а Аврам, који је и сам

имао прут у руци, замахнуо је из све снаге и закачио њиме Турчина по чизмама. Ма колико очаја и мржње лежало у том дечачком ударцу, то није било довољно. Турчин се само насмејао и одјездио наредивши да спале село. Прошле су године као корњаче, Аврам Бранковић је одрастао, догађај је заборављен, јер било је нових окршаја и Бранковић је сада водио своје војнике носећи заставу на рукавици и у устима комад трске с отровном сулицом унутра. Једном су на путу наишли на непријатељског уходу који је ишао са својим сином, још дечаком. Путовали су наоко недужни, носећи само по штап. Један од војника препознао је старца, нагнао коња на њега и покушао да га веже. Али старац се бранио штапом и није се дао, па су сви посумњали да у штапу има свијену тајну поруку. Бранковић је тада избацио отровну сулицу и убио старца. У истом часу њега је својим штапом ударио дечак што је ишао за старцем. Имао је једва седам година и по свему судећи, ни сва његова снага, мржња и љубав нису могле да науде Бранковићу. Па ипак, Бранковић се насмејао и пао као покошен.

Од тог ударца остао је хром у једну ногу, напустио војнички позив и његов рођак, гроф Георгије Бранковић, увео га је у дипломатске послове у Једренима, Варшави и Бечу. Овде у Цариграду, Бранковић ради за енглеског посланика и има стан у пространој кули између кула Јороз Калеси и Караташ на Босфору. На првом кату те куле Бранковић је наредио да се сазида тачно половина цркве посвећене мајци Ангелини, његовој чукунбаби коју је источна црква прогласила светицом, док се друга половина исте цркве налази у Ердељу, у постојбини Бранковићева оца.

Аврам Бранковић је човек наочит, крупна грудна коша, колико кавез за веће птице или мању зверад, и на њега често насрћу убице, јер има у народу песма која говори да су му кости од злата.

У Цариград је дошао и на пут иде на високој камили храњеној рибом. Животиња под њим равани и не просипа вино из чаше усађене у оглав. Он од најранијег детињства не спава ноћу као сав окати свет, него само дању, а кад је окренуо косу и дао дан за ноћ, нико не уме казати. Али ни ноћу, док је будан, он се не може дуго на једном месту скрасити ко да се туђом сузом назобио. Зато му увек за трпезом два тањира постављају, по две столице и чаше примичу, и он изненада усред обеда скаче и премешта се. Исто тако, он не мо-

же дуго остати на једном језику, мења их као љубавнице, и говори час влашки, час мађарски или турски, а од неког папагаја почео је учити хазарски. Кажу да у сну говори и шпански, али му се то знање на јави топи. Недавно му је неко у сну певао једну песму на неразумљивом језику. Песму је упамтио и да му је протумачи, морали смо тражити некога вичног језицима које Бранковић не зна. Тако смо дошли до једног рабина и Бранковић му је изрецитовао упамћене стихове. Није их било много и гласили су:

זל עתה לניח אגליה לעל יויע:
 זל עתה אי עג-איע אגלל עא,
 איל עועג נליח איני. עעעג איע
 איעל נאזו ילל. איאל. עאיל
 איל אואאל נא נאל-נעג אייל איע
 זע. עאיל אינע. עאיל איע

Рабин је чувши почетак прекинуо Бранковића и наставио напамет да казује остатак песме. Потом је записао име писца стихова. Песма је била написана још у XII веку, а њен састављач је неки Јуда Халеви^{*}. Отада Бранковић учи и јеврејски. Али његово свакодневно занимање је сасвим практично. Јер, он је човек од много руку и његов осмех је алхемија међу другим наукама и вештинама његовог лица.

Сваке вечери чим устане, он се спрема за рат. У ствари, он вежба с једним овдашњим чувеним вештаком своју брзину на сабљи. Тај сабљаш је неки Копт по имену Аверкије Скила и кир Аврам га је унајмио као слугу. Тај Аверкије носи једно око мрсно, друго посно, а све боре лица везане су му у чвор међу повијама. Он поседује најпотпунији опис и попис захвата сабљом који су икада изведени, и пре но што нове унесе у свој рукописни приручник сабљашке вештине, лично их проверава на живом месу. У једној пространој дворани, по којој је прострт ћилим колико мања ливада, затварају се господар Бранковић и речени Копт и у потпуном мраку вежбају

своје сабље. Аверкије Скила узима тада обично један крај дуге камиље узде у леву руку; други крај те узде прихвата кир Аврам носећи у десној сабљу, по тежини исту какву тамо у помрчини држи и Аверкије Скила. Полако намотавају ону узду око лакта и када осете да су близу, ударе сабљом један на другог нештедимице, и то у оној помрчини од које се глуви. О Бранковићевој брзини певају уз гусле и ја сам прошле јесени видео како он са исуканом сабљом стоји под дрветом и чека да дуне ветар, а онда први плод који отпадне захвата сабљом, онако у паду, и сече напола. Он има зечју усну и да би је покрио пушта бркове, али у разљупку виде му се зуби док ћути. То изгледа као да усне и нема, него да брци расту на зубима.

Срби кажу за њега да воли свој крај и да је свећа и со својима, али он има чудних мана које не пристају уз његов позив. Он не уме да стави тачку на разговор и никад не ухвати час када се треба дићи и отићи. У томе он увек одуговлачи и најзад одоцни, па су с њиме други у недоумици више на растанку него при првом сусрету. Он узима хашиш који нарочито за њега готови један евнух из Кавале и нико више. Али зачудо, њему није стално опијум од потребе и да би га се ослободио, он запечаћени сандук с хашишом повремено шаље скоротечом чак у Пешту и отуда га добија натраг под истим печатом после два месеца, неотворен, баш кад израчуна да ће му опет бити опијум потребан. Његово огромно камиље седло с прапорцима кад год није на путу дуби у пространој књижници и служи као сто на којем се може писати и читати стојећи. По собама око њега је гомила покућанства које изгледа као престрављено, али нигде у његовој близини нема, нити ће бити, две једнаке ствари. Свака ствар, животиња и сваки човек око њега мора бити из другог села. Он држи међу слугама Србе, Румуне, Грке и Копте, а недавно је узео неког Турчина из Анадолије за собара. Кир Аврам има велику и малу постељу и током починка (а спава увек само дању) он се премешта из једне у другу. Док спава, његов собар, онај Анадолац, Јусуф Масуди^с, гледа у њега погледом од којег падају птице. А кад се пробуди, кир Аврам као у страху пева у постељи тропаре и кондаке својим прецима које је српска црква прогласила за свеце.

Не може се закључити колико се занима за жене. На Бранковића столу чучи дрвени мајмун природне величине са огромним споловилком. Понекад кир Аврам употреби узречицу: „Жена без

дупета ко село без цркве!” и то је све. Једном месечно господар Бранковић одлази у Галату увек истој врачари и она му гледа судбину из карата на један стари и веома спор начин. Врачара има засебан сто за Бранковића у свом станишту и на тај сто баца нову карту кад год се напољу промени ветар. Од тога који ће ветар дунути зависи каква ће карта пасти на Бранковића сто и то тако траје годинама. Прошлог Ускрса чим смо ушли дунуо је југо и она је била у прилици да му пружи нова пророчанства:

– Сањате човека с једним брком. Млад, црвених очију, са стакленим ноктима на руци, иде ка Цариграду и ускоро ћете се срести...

Та вест толико је обрадовала нашег господара да је одмах наредио да ми се стави златна алка у нос и једва сам се спасао те милости...

Знајући колико бечки двор занимају планови господара Бранковића, могу рећи да он спада међу оне који с посебном пажњом и усрђем негују сопствену будућност као неки велики повртњак. Он није од оних што ће трчке живот пропутovati. Будућност он веома полако и савесно насељава. Открива је комад по комад као неко непознато копно, крчи је најпре и потом зида на најповољнијем месту, и у тој грађевини, најзад, дуго мења распоред већ постављених ствари. Он се труди да његова будућност не успори ход и раст, али пази да се ни сам не залети и не крене брже но што она може да одмиче пред њим. То је нека врста трке. Онај ко је бржи, губи. У овом часу будућност кир-Аврама је као башта у коју је већ бачено семе, али нико сем њега не зна шта ће нићи. Па ипак, куд смера Бранковић можда се може назрети из једне повести која се о њему преноси шапатам. То је

Повест о Петкутину и Калини

Старији син кир-Аврама Бранковића, Гргур Бранковић[†], рано је турио папучу у узенгију и потегао сабљу каљену камиљим

изметом. Његово чипкано и крваво рухо слали су у то време из Ђуле, где је Гргур живео с матером, у Цариград да се пере и глача под очевим надзором, да се осуши на мирисном ветру с Босфора, избели на грчком сунцу и првим караваном врати натраг у Ђулу.

Други, млађи син Аврама Бранковића, лежао је у то време негде у Бачкој иза неке шарене пећи зидане ко црква и патио. Причало се да га је ђаво запишао и да дете устаје ноћу, бежи из куће и чисти улице. Јер, ноћу га сисала Мора, гризла му пете и текло му је мушко млеко из сиса. Узалуд су забијали у врата виљушку и попљуваним шипком од прстију крстили му сисе. Најзад, једна жена га посаветова да заноћи с ножем умоченим у сирће, па кад га Мора спопадне, да јој обећа ујутру на зајам соли и да је убоде оним ножем. Дечак то учини и када га Мора стаде сисати, он јој понуди на зајам соли, убоде је и зачу јак у којем препознаде одавно знани глас. Трећега јутра допутова из Ђуле у Бачку његова мати, заиска с прага соли и паде мртва. На њој нађоше убод од ножа и кад лизнуше рану, беше кисела... Отада дечак сасвим занеможе у ужасу, поче му опадати коса и са сваком власи опадала му је (како су видари рекли Бранковићу) по једна година живота. И слали су му у омотима од јуте прамење те детиње косе. Он ју је лепио на меко огледало по којем беше насликан детињи лик и тако знао колико још година живота има његовом сину.

Готово нико, међутим, не зна да је кир Аврам поред два поменуто сина имао и посинка, ако се то тако може звати. Тај трећи син, или посинак, није имао матере, Бранковић га је начинио од блата и прочитао му четрдесети псалм да га покрене и удахне му живот. Када је у читању дошао до места: „Дуго чеках Господина и саже се к мени. И чу вику моју. И извади ме из јаме која бучи и из глиба и постави на камен ноге моје и утврди стопе моје...” зазвони три пута звоно на цркви у Даљу, младић се покрене и рече:

– Када је први пут зазвонило био сам у Индији, на друго звоно у Липисци, а с трећим дошао сам у своје тело...

Тада му Бранковић веза Соломунов чвор у косу, окачи му о перчин глогову кашику, надену му име Петкутин и пусти га у свет. А сам је намакао уже с каменом себи о врат и с тим ужетом о врату одстојао литургију на средопосну недељу.

Отац је, наравно, морао (да би све било као у живих) да угради Петкутину у прса и смрт. Тај заматак свршетка, та мала и још непуп-

нолетна смрт била је у Петкутину спрва бојажљива и приглупа, слабобог прохтева за јелом и закржљалих удова. Али, већ тада радовала се бескрајно што Петкутин расте, а он је растао тако да су његови гиздави рукави убрзо били толико велики да је у њима могла птица летети. Али смрт у Петкутину убрзо је постала бржа и паметнија од њега, уочавала је опасности пре њега. А онда, као да је добила супарницу о којој ће још бити речи. Постајала је нестрпљива и љубоморна и скретала је на себе пажњу на тај начин што би код Петкутина изазивала свраб на колону. Почешао би се и нокат би исписао слова по кожи и то се могло прочитати. Тако су се дописивали. Смрт нарочито није трпела Петкутинове болести. А отац је Петкутина морао снабдети и болешћу, да би био што више налик живим бићима, јер су болести живим бићима нека врста очију. Бранковић се, међутим, потрудио да та Петкутинова болест буде што безазленија и обдарио га је цветом грозницом, оном што се јавља с пролећа, кад ускласају траве и цветови засеју ветар и воду прахом.

Бранковић је Петкутина сместио на своје имање у Даљу, у кући где су собе увек биле пуне огара бржих да кољу но да једу. Једном месечно слуге су гребенима чешљале простирке и избацивале дуга повесма шарене длаке налик на псеће репове. Собе у којима је Петкутин живео с временом су стицале увек исте, посебне боје и по њима се могло одмах препознати Петкутиново станиште између хиљаде других. Отисци и маснице које су он и његов зној остављали за собом по стакленим квакама, јастуцима, седиштима и наслонима, на лулама, ножевима и дршкама чаша давали су дугу само њему својствених прелива. То је била врста портрета, иконе или потписа. Бранковић је понекад Петкутина затицао у огледалима простране куће, зазиданог у зелену тишину. Подучавао га је да усклади у себи јесен, зиму, пролеће и лето с водом, земљом, ватром и вихором које човек такође носи у утроби. Огроман рад који је морао бити обављен трајао је дуго, Петкутин је добио жуљеве на мислима, мишићи сећања били су му се затегли до пуцања, а Бранковић га је научио да чита левим оком једну, а десним другу страницу књиге, да пише десном руком српски, а левом турски. Потом га је подучио у књижевности и Петкутин је са успехом код Питагоре почео налазити трагове читања *Библије* и потписивао се брзо као кад се хвата мува.

Све у свему, он је постао леп и образован младић и само је повремено испољавао једва видне знаке да није као остали. Тако је, на пример, понедељком увече уместо наредног могао узети неки други свој дан из будућности и употребити га сутра уместо уторка. Када би дошао до узетог дана, он би на том месту употребио прескочени уторник и тако би се наравнио збир. Додуше, у таквим приликама шавови између дана нису могли налегати како треба, јављале су се пукотине у времену, али та је ствар само разгаљивала Петкутина.

С његовим оцем није било тако. Он је непрекидно сумњао у савршенство свога дела и кад је Петкутину била двадесет и прва година, он је донео одлуку да провери колико се Петкутин може такмичити у свему с правим људским бићима. Мислио је овако: проверили су га живи, сад треба да га провере и мртви. Јер, само ако се и мртви преваре и помисле видећи Петкутина да је пред њима прави човек од крви и мяса што најпре соли па гризе, може се узети да је покушај успео. И доневши тај закључак, нашао је Петкутину невесту.

Пошто велможе у Влашкој увек воде по једног телохранитеља и по једног чувара душе, и Бранковић је некада тако поступао. Међу чуварима душе имао је он неког Цинцарина који је говорио да је на свету све постало истина и имао веома лепу кћер. Девојка је узела све најлепше од матере, тако да је ова после порођаја остала ружна заувек. Када је девојчица напунила десет година, мати је својим некада лепим рукама научи да меси хлеб, а отац је позва, рече јој да будућност није вода и престави се. Девојка је за оцем плакала у потоцима тако да су јој се мрави уз сузе могли попети до лица. Сада је она била сиротица и Бранковић је удесио да се она сретне са Петкутином. Звала се Калина, њена је сенка мирисала на цимет и Петкутин је дознао да ће она волети онога који је јео дрењина у марту. Сачекао је март, најео се дрењина и позвао Калину да прошетају крај Дунава. На растанку она је скинула прстен с руке и бацила га у реку.

– Ако се човеку догоди нешто пријатно – објаснила је Петкутину – то увек треба зачинити неком непријатном ситницом; тако се боље упамти тај тренутак. Јер човек увек дуже памти непријатне него пријатне ствари.

Укратко, Петкутин се допао њој, она се допала Петкутину и венчање је обављено исте јесени са великом радошћу. Кумови су се на свадби опростили један од другог, изљубили се, јер се неће видети месецима и потом загрљени отишли да пију од ракијског казана до казана. Када је освануло пролеће, они су се најзад истрезнили, обазрели се око себе и после дугог зимског мамурлука поново угледали један другог. Тада су се вратили у Даљ и испратили младенце на уобичајени пролећни излет, пуцајући из пушака. Треба знати да из Даља младенци обично иду на своје пролећне излете или тефериче до древних рушевина, где има лепих седшта од камена и грчког мрака, који је гушћи од осталих помрчина као што је грчка ватра сјајнија од било које друге ватре. На ту страну кренуо је и Петкутин са Калином. Издалека изгледало је да Петкутин тера запрегу вранаца, али кад би кинуо од мириса неког цвета или пуцнуо бичем, са коња би се разлетео облак црне мухе и видело би се да су бељци. То међутим, није сметало ни Петкутину ни Калини.

Протекле зиме они су се заволели. Јели су истом виљушком наизменце, и она му је пила вино из уста. Он ју је миловао тако да јој је душа шкрипала у телу, а она га је обожавала и терала га да мокри у њу. Говорила је смејући се својим вршњакињама да ништа не чеше тако добро као мушка тродневна брада никла у љубави. А мислила је озбиљно у себи: тренуци мог живота умиру као мухе кад их гутају рибе. Како да их учиним хранљивим за његову глад? Молила га је да јој одгризе ухо и поједе га и никада за собом није затварала фиоке и врата ормара да не прекине срећу. Била је ћутљива јер је одрасла у тишини бесконачних очевих читања увек исте молитве око које се хватала увек иста врста тишине. И сада кад су се упутили на теферич, било је слично и њој се то допадало. Петкутин је узде њихових кочија држао о врату и читао неку књигу, а Калина је чаврљала и успут су играли једну игру. Ако би она у причању поменула неку реч у часу када би он прочитао ту исту реч у књизи, мењали би улоге и онда би даље она читала, а он погађао. Тако, када она показа прстом једну овцу у пољу, а он рече да је управо у књизи дошао до места где се помиње овца, она једва поверова и узе штиво да провери. Доиста, у књизи је писало: